

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

PRAGMATIZMUS

Dr. habil. Krémer Sándor

IV. TÉMA (OL-9): WILLIAM JAMES (1842-1910) IGAZSÁGFELFOGÁSA

Az igazság évezredek óta a filozófia egyik centrális és kiterjedt problémaköre. Ráadásul nem pusztán önmagában áll, hanem számos egyéb filozófiai kérdés is elkerülhetetlenül kapcsolódik az igazsághoz. Bizonyos szempontból persze nagyon egyszerűnek látszik ez a kérdés: mi vagy mik az igazságok, és mi (ha egyáltalán valami) teszi ezeket igazzá? Ugyanakkor eme egyszerű kérdések számos újabb kérdést és ellentmondást vetnek fel. A hétköznapi igazság problémájától, a legkülönbözőbb igazságfelfogásokon át egészen a metafizikai igazságig számtalan kérdés merül fel nemcsak az igazság tartalmát, hordozóját, kritériumait, hanem egyáltalán létét tekintve is. Itt nyilvánvalóan nem lehet célozni mindezen kérdések áttekintésére, ezért csak a kortárs filozófiai irodalom három legjelentősebb igazságelméletének rövid bemutatásával biztosítom az interpretációs keretet James igazságfelfogásának tárgyalásához.

E három szignifikáns kortárs elmélet az igazság *korrespondencia*, *koherencia* és *pragmatikus* felfogása. Mindhárom igazságfelfogás **beleágyazódik** valamilyen átfogóbb **episztemológiába**, **végző soron valamilyen ontológiába**. Az **igazság korrespondencia** felfogásának valamilyen végző realitás az előfeltevése, míg az **igazság koherencia** felfogásának éppen e végző realitás hiánya vagy létének, megismerhetőségének tagadása. Az **igazság pragmatista** értelmezése pedig csak egy, a környezet gondolkodó átalakítására képes emberi közösséget előfeltételez. Ha most eltekintünk az egyes filozófiai iskolák megfogalmazásainak – sokszor árnyalatnyi – eltéréseitől, akkor „jelszerűen” az alábbi

meghatározásokat adhatjuk. Az **igazság korrespondencia felfogása** szerint egy vélekedés akkor és csak akkor igaz, ha az megfelel egy ténynek. Az **igazság koherencia elmélete** szerint viszont egy vélekedés akkor és csak akkor igaz, ha része a vélekedések egy koherens rendszerének. Végül a **klasszikus pragmatizmus** képviselői (Peirce, James és Dewey) szintén eltértek az igazság konkrét meghatározásában, de abban egyetértettek, hogy **igaz csak olyan vélekedés lehet, ami igazolható és jó, vagyis pozitív gyakorlati változást eredményez életünkben.**

Mi a teendőnk tehát James pragmatizmusa szempontjából, ha például az Isten létének kérdése a vita tárgya? A pragmatizmusnak ilyenkor sincs – James szerint – semmilyen metafizikai előfeltevése, de rá kell kérdeznünk arra, vajon milyen különbséget eredményezne életünkben, ha hinnénk Isten létében? Ha feltesszük ezt a kérdést, akkor ez egyeseket könnyen arra a következtetésre vezethet, hogy az Isten létébe vetett hit megkönnyíti az életét. Tehát az illető „igazságként” fogadja el az Isten létére vonatkozó állítást, akár úgy is, hogy egyúttal elutasítja az Isten létére vonatkozó „racionális bizonyítékot”. James a következő szavakkal fogalmazza meg ugyanezt:

„Ha bebizonyosodik, hogy a teológiai eszmék értéket képviselnek a konkrét élet szempontjából, akkor a pragmatizmus számára igazak lesznek – abban az értelemben, hogy erre jók. Hogy igazságuk mennyiben jelent többet ennél, az kizárólag attól függ majd, milyen viszonyban vannak a többi igazsággal, melyeket szintén el kell ismernünk.” (Pragmatizmus 164-165. Kiemelés az eredetiben – K. S.)

James pragmatizmusa tehát valójában egy sajátos igazságelmélet. Ha ugyanis – mint James állítja – minden gondolat és elmélet, még a filozófiai elmélet is csak annyit ér, amilyen mértékű pozitív gyakorlati változást képes előidézni életünk egészében, akkor ez nyilvánvalóan annyit jelent, hogy minden annyit ér, amennyire működik – életünk egésze szempontjából. Így viszont elkerülhetetlenül fel kell tennünk a kérdést, vajon a „valami működik” azt jelenti, hogy „az a valami igaz”?

James igazságfelfogása azonban nem merül ki ennyiben. Jamesnél ugyanis olyan elképesztőnek tűnő állítást is találunk, miszerint **“az igazság megtörténik egy eszmével”**. Miért olyan megdöbbentő első hallásra ez az állítás? Azért, mert a tradicionális igazságfelfogások és a **hétköznapi igazságértelmezés az ellenkező álláspontot képviselik.** Utóbbiakból úgy tűnik, hogy az igazság magának az eszmének valamilyen tulajdonsága vagy minősége. Nevezetesen az a tulajdonsága, hogy megfelel az úgynevezett valóság bizonyos összefüggéseinek. Ha pedig nem áll fenn a korrespondencia, akkor az eszme hamis.

James viszont elutasította az igazság korrespondencia felfogását, mivel ily módon szerinte, az igazságot egy statikus relációként értjük. Ha ugyanis bárminek az igaz ideájával rendelkezünk, akkor a kutatásnak vége, akkor már a tudás birtokában vagyunk hagyományos felfogás szerint. James azonban pragmatizmusának teljes fegyvertárát mozgósította ezen igazságfelfogás ellen. **Az igazságnak gyakorlati értéke kell legyen, hiszen mi másért nevezünk bármit is igaznak, minthogy működőképes iránymutatást**

nyújt viselkedésünk számára? James tehát mindig azt kérdezné, hogy “egy adott eszme igaz volta milyen konkrét különbséget idéz elő tényleges életünkben?”

Az igazságnak a cselekvéshez, az élethez kötésével James elutasította tehát azt a gondolatot, hogy az igazság valamely eszme statikus tulajdonsága. **Szerinte az eszmék igazzá válnak:**

“Egy eszme igazsága nem valamely benne rejlő, változatlan tulajdonság. Az igazság *megtörténik* valamely eszmével. Az eszme igazzá *válik*, az események igazzá *teszik*. Igazsága valójában esemény, folyamat: mégpedig önigazolásának folyamata, *veri-fikációja*. Érvényesége nem más, mint érvényesülésének (*valid-ation*) folyamata.”

Ráadásul, ha elfogadjuk, hogy az igazság megtörténik egy eszmével, akkor ezáltal az igazságot a tapasztalás részévé is tettük. James példamutató megfogalmazását érdemes itt idézni, aki szerint az „igazság számunkra egyszerűen egy közös név az igazolás-folyamatok számára, mint ahogy az egészség, gazdagság, erő stb. nevek az étellel kapcsolatos más folyamatok számára, és ahogy ezekre is azért törekszünk, mert kifizetődik. **A tapasztalat során az igazság megteremtődik, ahogy az egészség, gazdagság és erő is megteremtődik.**” (*Pragmatizmus* 249.)

Amíg ugyanis az igazság korrespondencia elmélete feltételezi, hogy gondolatainkkal pontos “másolatokat” készítünk a létezőkről, **a pragmatizmus azt mondja, hogy nagyon ritkán készül pontos “másolat”.** Gondoljunk például a falon lévő órára. Nem azért tekintjük órának, mert “pontos másolatunk” van róla, hiszen csupán számlapját és óramutatói (esetleg a digitális kijelzést) látjuk, de nem látjuk belső mechanizmusát, arról nincs “pontos másolatunk”. **Mégis, állításunkat igaznak tartjuk, de sokkal inkább azért, mert óraként használjuk, és az óraként működik,** mivel lehetővé teszi számunkra, hogy időben fejezzük be az előadást, és elérjük a vonatot vagy odaérjünk a következő találkozónkra!! Természetesen verifikálhatnánk az óra belsejére vonatkozó feltevéseinket, **de életünk milliányi igazság folyamatában ezt egyáltalán nem tesszük meg az egyes eszmékkel, hanem bízunk előfeltevéseinkben mindaddig, amíg azok működnek:**

“Valójában az igazság nagyobb részt hitelből él. Gondolataink és hiteink éppúgy “forgalomban vannak” mindaddig, amíg valami kifogás nem merül fel velük szemben, ahogy a bankjegyek vannak forgalomban mindaddig, amíg valaki meg nem tagadja átvételüket. De mindez közvetlen, szemtől szembeni verifikációkra utal valahol, amelyek nélkül az igazság építménye éppúgy összeomlana, mint egy pénzügyi rendszer, amelynek nincs készpénzfedezete. Te elfogadod valamely dologgal kapcsolatban az én igazolásomat, én valami mással kapcsolatban a tiédet. Felhasználjuk egymás igazságát. **De ennek az egész felépítménynek a pilléreit olyan hitek alkotják, amelyeket valaki konkrétan igazolt.”**

Eszméink tehát annyiban válnak igazzá, amennyiben segítenek nekünk sikeres kapcsolatokat teremteni tapasztalatunk különböző részei között. **Az igazság ily módon válik a tapasztalás folyamatának, végső soron életünk folyamatának részévé.** Ugyanakkor a folyamat részeként az igazság éppen a sikeres tapasztalási folyamat révén válik azzá, ami. **Vagyis a sikeres tapasztalás maga a verifikációs folyamata az igazságnak.** Azt mondani, hogy egy eszme mindig igaz, azt jelentené, hogy abszolút módon fennáll. Azt jelentené, hogy például az óra a falon mindig óra, függetlenül attól, hogy valaki óraként használja-e vagy sem.

De James azt akarja megmutatni számunkra, hogy az óra "igazságának" kérdése csak akkor merül fel egyáltalán, ha tényleges életünkben óraként használjuk azt a valamit a falon, és az valóban óraként is működik, vagyis sikeres viselkedésünk igazolja, igazgá teszi ezt az eszmét. Ezen elmélet alapján, mondja James, sokféle igazság létezik. Valójában **annyiféle igazság létezik, ahányféle konkrét és sikeres cselekvés. Mindebből viszont egyértelműen adódik a következtetés, hogy objektív igazság nem létezik:**

„**Tisztán objektív igazság**, olyan, amelynek megalapozásában semmiféle szerepet ne játszana az a funkció, hogy emberi kielégülést nyújt a tapasztalat korábbi részeinek újabbakkal való összeházasítása által – **ilyen igazság sehol sem található.** Annak, hogy miért *neveziünk* valamit igaznak, és annak, hogy ez a valami miért *igaz*, az oka egy és ugyanaz. Mert „igaznak lenni” csak annyit *jelent*, mint megvalósítani az összeházasításnak ezt a funkcióját.” (Pragmatizmus 159.)

Látható tehát, hogy **James az egyéni-közösségi élet szempontjából igazolhatóan jónak bizonyuló vélekedéseket tekintette igaznak.** Összegezve James azt állítja, hogy az általa Schillerrel és Deweyval együtt képviselt felfogásban az „igazság a jó egyik fajtája, és nem – mint ezt általában feltételezik – a jótól különböző és a jóhoz mellérendelt kategória.

Igaznak nevezzük mindazt, ami hitként, továbbá világos, megállapítható módon jónak bizonyul.” (Pragmatizmus 166., valamint vö. ua. 164-165., 219., 238., 242., 247., 249.)

Az igazság ilyen értelmezése természetesen bizonyos problémákat is rejt magában. Például nyilvánvalónak tűnik, hogy az igazság nem feltétlenül jó számunkra. Sokszor éppen nagyon is kínos és kellemetlen az igazság számunkra, de attól az még igazság marad. Az ilyen és hasonló kritikák azonban túlvezetnének James pragmatizmusán. Legalább Richard Rorty neopragmatizmusáig.

További olvasmányok:

- Bird, Graham: *William James*. New York, 1986.
- Edie, James: *William James and Phenomenology*. Bloomington, Ind., 1990.
- Putnam, Ruth Anna ed.: *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge, UK, 1997.

Ellenőrző kérdések:

1. Hogyan érti azt James, hogy „az igazság megtörténik egy eszmével”?
2. Miért gondolja azt James, hogy nem létezik objektív igazság?